

АСПРАНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК 37.035.6:39(477)

Горбова Н.А.

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ЕТНОПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ І ПРАКТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Нові перспективи соціокультурного розвитку людства висувають нові вимоги до функціонування та розвитку системи освіти, яка вже не може бути спрямованою лише на підготовку фахівців, адже має стати основним генератором культурних цінностей та орієнтацій діяльності для кожної окремої людини й для суспільства в цілому. Потенційні можливості розвитку людства, перш ніж актуалізуватися у реальних соціальних структурах, мають проектуватися в рамках системи освіти й реалізуватися в ціннісних орієнтаціях, когнітивних здатностях та мотивах поведінки.

Мета сучасної освіти ускладнюється, оскільки, з одного боку, вона повинна виконувати традиційне завдання – підключення особистості до сукупного людського досвіду, зафіксованого в культурних нормах, укорінення підростаючого покоління в історії та культурі, а з іншого – виникають нові завдання освітньої системи, а саме: підготовка людини до життя через розвиток таких універсальних культуруючих здібностей, як мислення, розуміння, рефлексія, креативність, комунікабельність тощо. Саме тому розвиток сфери освіти і виховання особистості вимагає розвитку загальної і професійної культури з урахуванням як національних так і міжнародних вимог.

У цьому контексті особливо важливою виступає реалізація культурно-антропологічного підходу в освіті, який здатен не лише закласти ціннісні орієнтації підростаючого покоління, а й сформувати мотиваційну основу вирішення соціальних завдань, що визначає форми діяльності українського суспільства, в тому числі в тих сферах, що стосуються державного будівництва та етногенезу. Рідна культурна традиція та завдання національно-культурного будівництва виступають основою для переосмислення моральних універсально-загальних цінностей і створення актуальних моральних орієнтирів.

Перетворення змісту освіти на основі культурно-антропологічного підходу носить характер внутрішньої закономірності, тобто істотно й стійко впливає на результативність навчання (освоєння предметного змісту) і розвиток особистості що навчається (мотивацію вивчення предмета, характер пізнавальної діяльності, рівень творчої активності тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що філософсько-педагогічне обґрунтування етнопедагогіка одержала в спадщині Г. Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, О.Духновича, К.Ушинського та ін. Значну частину положень про народну педагогіку викладено в працях першої половини ХХ століття такими вченими, як С. Русова, Г. Вашенко, М. Грушевський, Ф. Вовк, М. Ковалевський, А. Кримський, І. Огієнко,

Н. Заглада, І. Барташевський, О. Макарушка, А. Волошин, С. Сірополко, В. Сухомлинський, Ю. Дзерович, С. Килимник, О. Воропай та ін.

У ґрунтовних дослідженнях джерел, традицій, ідеалів основних принципів і засобів етнопедагогіки та прогресивних здобутків вітчизняної педагогіки (М. Стельмахович, Є. Сявавко, О. Любар, В. Мосіяшенко, Г. Волков, В. Вакаєв, О. Сухомлинська, Н. Побірченко та ін.) доведено, що використання народної педагогіки є неодмінною умовою подальшого розвитку наукової педагогічної теорії і практики, надійним орієнтиром у створенні виховної системи, адекватної потребам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування місця і ролі культурно-антропологічного підходу у етнопедагогічних дослідженнях і практичних перетвореннях освіти в контексті гармонізації освітнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогіка загалом, і етнопедагогіка зокрема, в будь-яку історичну епоху, у межах будь-якої культури ґрунтується на певному антропологічному фундаменті, тобто сукупності знань про людину, властивій даній культурі й даному часу. Антропологічні ідеї змінюються разом із розвитком культури й суспільства в цілому, адже вони визначаються тими культурно-значенневими домінантами, які характерні для конкретної епохи, адже кожен час по-своєму бачить людину, трактує її сутність і зміст існування.

Уявлення про людину, які найчастіше присутні в педагогічних концепціях неявно, впливають на педагогічну практику без чіткого їхнього усвідомлення. Традиційно філософське знання несе в собі систему уявлень про людину, досліджуючи проблеми сутності людини, змісту її буття, мети існування. Філософська антропологія дозволяє відтворити цілісний образ людини за допомогою аналізу суперечливих аспектів її природи, адже філософське знання завжди значно впливало на формування педагогічних уявлень і теорій.

Будь-яка система педагогічних поглядів, будь-яка педагогічна концепція базуються на певних філософських уявленнях про людину, характерних для кожної культурно-історичної епохи, адже цілі та завдання виховання й освіти неможливо сформулювати без ясно усвідомлених уявлень про те, якою повинна бути людина. Педагогіка не мислиться без знань про те, що являє собою людина в її конкретній даності, якою вона є насправді, неможливий є й педагогічний процес, тому що він містить у собі певний вплив на вихованця. Отже, педагогіка як наука і як практична діяльність неможлива без уявлень про те, що є людина і якою вона може бути.

У цьому контексті наукове осмислення етнопедагогіки як компоненту національної культури та її взаємодії з іншими соціокультурними чинниками може слугувати ефективним джерелом національного самоусвідомлення та подолання кризових явищ у освітній сфері, та культурно-психологічній зокрема. По-перше, процес впровадження ідеї полікультурності в національному вихованні формує систему цінностей, які певною мірою

складаються з „чужих” моделей етнічної культури, що гальмує формування сучасної української нації. По-друге, актуальність дослідження етнопедагогіки підсилюється тим фактом, що існує значна кількість праць з історіографічного аналізу етнопедагогіки та майже відсутня систематизація та узагальнення народно-педагогічного досвіду українців, поглиблення та розробки концепцій навчання й виховання із застосуванням культурно-антропологічних засад етнопедагогіки.

Так, зокрема, ще С.Русова була переконана, що „відродження нації починається з виховання дитини, у якому має враховуватися національний характер і задовольнятися українська душа. Для національного виховання необхідна наука дитинознавства, уміння навчати дитину, виховувати її як особистість, виховувати її розум, тіло і душу, готувати в дорогу життя, показувати шлях до мудрості своєю мудрістю” [3, с. 173].

Провідною ідеєю дослідження вітчизняної етнопедагогіки є положення про доцільність використання її культурно-антропологічних засад, адже її провідними принципами є природовідповідність, культуровідповідність, народність виховання в праці, єдність навчання і виховання, зв'язок із життям рідного народу, гуманізм, активність й ініціативність вихованця в процесі виховання, орієнтація на загальнолюдські моральні цінності тощо.

Зазначимо, що саме принципів природо- та культуровідповідності сучасної особистісно-орієнтованої освіти дотримувалися педагоги ще майже сторіччя тому, а сучасна наука і практика часто враховує теоретично цей принцип у розробці педагогічних технологій навчання й виховання, а на практиці відштовхує його, не проводячи систематичного, послідовного, об'єктивного дослідження змін, що відбуваються на особистісному рівні особи що навчається, звідси – неспроможність зробити правильні висновки щодо відповідності змісту, форм, методів навчання й виховання природі конкретної людини.

Так, дослідник Ю. Горбенко вказував, що основні ідеї педагогічного руху „Нового виховання”, який був поширений на початку ХХ століття, полягали у визначенні дитини метою і результатом всіх педагогічних зусиль, що вимагало розуміння дитинства як оригінального етапу розвитку людини, ставлення до особистості дитини з повагою, врахування її власного досвіду та стимулювання в ній самостійності щодо розвитку. Саме це дало можливість педагогіці повернутися до забутих антропологічних традицій у навчанні й вихованні. Автор констатував, що „важливість відродження і розвитку антропологічного підходу в організації освіти полягає в тому, що розробка ефективних педагогічних технологій можлива тільки як природовідповідна й культуровідповідна побудова нових форм практики, яка спирається на закони розвитку людини” [2, с. 125].

На початку ХХ століття розробкою та впровадженням ідеї природо- та культуровідповідності активно займалися педологи. Так, заслуговують на увагу слова Я.Чепіги про те, що „школа, яка може забезпечити вільний і гармонійний розвиток дитини, — це трудова в широкому, європейському розумінні школа.

Вся організація її роботи, зміст, форми та методи навчання мають відповідати принципу культуровідповідності, відштовхуючись від інтересів дитини; в ній мають панувати дослідницький метод, за котрим життєві й природні процеси виступають основою й інструментом для вивчення, де книга відіграє допоміжну роль, а учитель покликаний бути провідником, відкривачем здібностей дитини; це школа саморозвитку і самовдосконалення дитини, її щастя й свободи” [6, с. 279].

Проводячи різнопланові дослідження, видатні вчені-педологи займалися також розробкою та впровадженням новітніх освітніх реформ, що являли собою проекти організації системи народної освіти. Так, зокрема, у своїй багаторічній праці „Проект української школи” (1913) Я.Чепіга сформулював такі вимоги до нової української школи: у створенні школи має брати участь усе українське вчительство; школа має бути народною та відповідати інтересам народних мас; важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі і розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку; школу слід будувати на засадах, що не порушують прав дитини, вільного й нормального розвитку її фізичних і духовних сил, індивідуальних рис [6].

Отже, організація навчання й виховання у педологів за багатьма факторами відповідає антропологічно спрямованому навчання і вихованню. Зазначене підтверджується думкою І.Аносова про те, що саме у педологів можна спостерігати такі принципи саморозвитку учня, як: „принцип відповідності педагогічного впливу природі дитини; принцип культуровідповідності (культура виховання і виховання культурою); принцип соціовідповідності (створення сприятливих соціальних умов для успішного розвитку й саморозвитку дитини); принцип амбівалентності (організація педагогічного впливу, який узгоджено з мінливими природними й внутрішньо особистісними умовами); принцип гуманізму у вихованні” [1, с. 48].

Безперечно, педологічні дослідження відповідали головним принципам антропологізму, зокрема принципам природовідповідності і культуровідповідності, оскільки базовими якостями дитини педологи вважали природність (зв'язок з довкіллям, наявність системи біологічних якостей); соціальність (зв'язок з соціальним середовищем, наявність системи соціальних якостей); духовність (зв'язок з культурним середовищем, наявність системи духовних якостей) [1, с. 35].

Антропологічно спрямоване навчання і виховання актуалізується й у сучасній освіті багатьма вченими. Перед освітою сьогодні ставляться дуже важливі завдання, з якими вона часом не готова зустрітися. Так, зокрема, А. Огурцов та В.Платонов вказують на розмаїття методологічних підстав для вирішення проблем освіти, відзначаючи, що сьогодні вона постає як:

– формування особистості, що самоусвідомлює у різних історичних способах об'єктивації духу (гуманітарна філософія освіти з її акцентом на методи розуміння й герменевтичною інтерпретацією цілей і цінностей культури освіти);

- вироблення вільної від цінностей, нейтральної мови спостереження, на базі якої можна уніфікувати й науки, й освіту (філософія освіти логічного емпіризму);
- досягнення мовної компетенції й наукове розмаїття „мовних ігор” усередині прагматики рідної, природної мови;
- діалогічна зустріч „Я” і „Ти”, які взаємоінтенційні й становлять вихідну діяду педагогічного відношення – симетричного відношення „вчитель – учень” (діалогічна філософія освіти);
- послідовність проб і помилок, постановки й вирішення проблем, відкритий а інноваційний процес, що розвиває критичну раціональну свідомість і самосвідомість (філософія освіти критичного раціоналізму);
- становлення особистості, що включає в себе необхідність освіти або внаслідок біологічної недостатності людини, або її соціалізації й акультурації;
- уявлення, вкорінене в новому образі Homo educandus, у його історичності, відкритості, у відносинах до Іншого (педагогічна антропологія в розмаїтті її підходів) [4].

З антропологічної точки зору, взаємодія культури родини й культури освіти може розглядатися тільки як єдина система, оскільки освіта як цінність є невід’ємним атрибутом життя родини. У той же час освіта родини все частіше починає виступати як предмет системи освіти. Освіта батьків, різні форми освіти дитини в родині, безперервна освіта дорослих є тими найважливішими проблемами, на яких повинні зосередити свою увагу не тільки педагоги й психологи, але й філософи, антропологи, культурологи.

Звичайно, освіту не можна розглядати у відриві від родини, поза культурною традицією, як і життя в родині не можна аналізувати поза співвіднесеністю із школою. Філософія антропології в цьому випадку чітко констатує, що загальна культура школи й загальна культура родини – це не якась вигадана абстракція, а цілком визначена реальність.

Зазначимо, що зараз у сфері освіти почала активно формуватися культурно-антропологічна модель освіти, адже практика наполегливо вимагає розробки відповідної методології її впровадження. Великого значення тут набуває педагогічна й культурна спадщина українського народу, адже педагогічна антропологія виявилася тісно пов’язаною з дослідженнями в області культури освіти. У зв’язку із цим, мова йде не про відтворення суспільного менталітету, орієнтованого на стабільність, а про визначення того типу культури й цивілізації, які освіта зможе відтворювати в майбутньому й на які будуть орієнтуватися всі її підрозділи. Це означає, що необхідно встановити межі цього нового типу культури й цивілізації і одночасно визначити характеристики особистості, готової до самозміни, її установки, що дають можливість особистості змінювати саму себе й навколишні обставини [4, с. 28].

У цьому сенсі принциповою зміною концептуально-методологічного фундаменту освітнього процесу є переорієнтація національної системи освіти на культурно-антропологічній основі. Зазначений підхід до формування національної школи, в основі якого лежить врахування соціальної

обумовленості цілепокладання в системі освіти, процеси соціальної модернізації та національно-державного самовизначення, детермінується особливостями соціокультурної ситуації в Україні.

Така культурно-антропологічна переорієнтація сучасного освітнього простору концептуально здійснюється на основі процесів національно-культурної ідентифікації, а методологічно – на основі зміни характеру культурного наслідування і використання екзистенціального потенціалу процесу „укорінення” індивіда у культурній традиції.

Важливість культурно-антропологічного підходу не викликає сумніву, адже, як зазначає М.Романенко, „нові форми взаємозв’язку людини та культури формують і принципово нові засади функціонування національної системи освіти, спрямовані на ініціювання процесів самовизначення особою власних смисложиттєвих орієнтирів на основі безпосередньої інтеріоризації культурних цінностей, що набувають характеру етичного виміру індивідуального та соціального буття. Змістовно трансляція культури в національній системі освіти повинна здійснюватися на основі реконструйованих під кутом зору нинішніх соціальних цінностей національних культурних традицій з органічним включенням їх у тканину цінностей інших культур та загальнолюдських цінностей” [5, с. 11-12].

Зазначимо, що реалізація культурно-антропологічного підходу вимагає й практичного втілення на основі психологізації та технологізації освітньої практики, що може реалізуватися на основі технологій національно-культурної ідентифікації та міжкультурного синтезу, які не лише мають справу з аналізом та дооформленням власної культурної традиції особистості й базуються на психологічному механізмі самовизначення, а й мають найбільший гуманоцентричний потенціал.

Культурно-антропологічна орієнтація навчально-виховного процесу є найефективнішим засобом подолання технократичної природи сучасного навчання, адже становлення особистості в тісному поєднанні з оволодінням культурними цінностями сприяє вирішенню етичних проблем, є безпосереднім джерелом багатогранності та гармонійності, що виступають вирішальними критеріями особистісного буття.

В межах культурно-антропологічного підходу розкривається динаміка взаємозв’язку національного та загальнолюдського в розвитку освіти, адже жодна культура не спроможна самостійно охопити всієї багатогранності людського суспільства й створити універсальної системи цінностей планетарного характеру. Синтез культури та освіти в цьому контексті дійсно змінює підходи до освіти та соціокультурної політики, при цьому проявляється нова сутність освіти як своерідної еманациї культури.

З позиції культурно-антропологічного підходу до розуміння складної системної будови людської діяльності, освіта представляє собою органічну частину й важливу сторону культури як системного цілого й у самій людській діяльності є одним із найважливіших її елементів, пов’язаних з реалізацією

різних функцій, що існують, з одного боку, у світі соціально організованої діяльності, з іншого – в індивідуальній діяльності й житті окремої людини.

Культурно-антропологічний підхід розглядається як інтегративна цілісність, як специфічна форма забезпечення взаємозв'язку, взаємопроникнення антропологічного й культурологічного підходів. Даний підхід значною мірою визначає змістовну й процесуальну основу гуманізації освіти; цілісне уявлення про закономірності розвитку людини як істоти природної, соціальної й духовної; цілісне уявлення про зміст освіти як засвоюваний досвід, що представляє в єдності значень і змістів.

В основу культурно-антропологічного підходу до етнопедагогічних досліджень і практичних перетворень в освіті покладено розуміння останньої як специфічного способу перетворення природних задатків і можливостей людини, де важливу роль відіграє система цілепокладання й специфіка змісту самого матеріалу. Його реалізація дозволяє вирішувати проблему освіти як трансляції соціокультурного досвіду та розвитку особистості що навчається.

Реалізація культурно-антропологічного підходу до етнопедагогічних досліджень і практичних перетворень в освіті вимагає пошуку оптимального міжкультурного та полікультурного синтезу національної культури, культур інших народів та світової культури.

Висновки. Отже, успішне здійснення соціокультурного проекту побудови української держави і відродження української культури можливе лише у тому випадку, якщо єдина прийнятна соціальна основа цього проекту буде уже зараз визначати ціннісні установки поведінки людей ХХІ століття у вигляді культурно-антропологічної парадигми освіти у національній школі. Педагогічна теорія є своєрідною стратегією педагогічної діяльності, яка „відслідковує” зміни в культурі, соціальних потребах суспільства й пропонує нові рішення вічних виховних проблем, нові підходи до організації життя й діяльності особистості, її відносин до світу й до самої себе.

Переведення мотивації та виміру діяльності особистості на ґрунт безпосередньої інтеріоризації та переживання етнокультурних цінностей повертає особистості її цілісність, здатність до конструктивного самостійного творення власних смисложиттєвих альтернатив. Варто зазначити, що при цьому величезного значення набуває будь-яка форма індивідуальної культуруотворюючої діяльності, що реалізує етичний вимір людської поведінки, адже під час взаємодії індивіда й культури змінюється роль останньої як фундаменту особистісної діяльності.

У найзагальнішому вигляді реалізація культурно-антропологічного підходу як методологічної основи формування національної школи означає, що культура повинна стати змістом освіти. Саме до цього зводиться освітній аспект сучасного національного соціокультурного проекту, який передбачає здійснення одразу кількох процесів. У першу чергу йдеться про заміну культурою ідеології як ціннісно-орієнтаційної основи освітнього процесу.

У подальшому дослідженні планується обґрунтування теоретично-методологічних розробок антропологізація організаційно-управлінських умов навчання і виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аносов І.П. Педагогічна антропологія: навч. посіб. / І.П.Аносов. – К.: Твім інтер, 2005. – 264 с.
2. Горбенко Ю.П. В боротьбі за педагогіку / Ю.П.Горбенко // УВЕПР. – 1928. – №4 (11). – С. 107-136.
3. Любар О. Історія української педагогіки / О.Любар, М.Стельмахович, Д.Федоренко. – К.: Либідь, 1999.
4. Огурцов А.П. Образы образования. Западная философия образования. XX век / А.П.Огурцов, В.В.Платонов. – СПб.: РХГИ, 2004. – 520 с.
5. Романенко М.І. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу / М.І.Романенко. – Д.: Вид-во „Промінь”, 1998. – 132 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях: у 2-х кн. Кн.2. XX століття / за ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

АНОТАЦІЯ

Горбова Н.А. Культурно-антропологічний підхід у етнопедагогічних дослідженнях і практичних перетвореннях освіти. Здійснено теоретичний аналіз місця і ролі культурно-антропологічного підходу у етнопедагогічних дослідженнях і практичних перетвореннях освіти. Розглянуто антропологічні особливості народного виховання та виявлено провідні етнопедагогічні принципи та ідеї науково-педагогічної діяльності у сучасній освіті. Підкреслено необхідність урахування антропологічних засад етнопедагогіки в практичних перетвореннях сучасного освітнього простору.

Ключові слова: культурно-антропологічний підхід, етнопедагогіка, культуровідповідність, народне виховання, природовідповідність, освітній простір.

АННОТАЦИЯ

Горбова Н.А. Культурно-антропологический подход в этнопедагогических исследованиях и практических трансформациях образования. Совершен теоретический анализ места и роли культурно-антропологического подхода в этнопедагогических исследованиях и практических трансформациях образования. Рассмотрены антропологические особенности народного воспитания и определены ведущие этнопедагогические принципы и идеи научно-педагогической деятельности в современном образовании. Подчеркнута необходимость учета антропологических основ этнопедагогики в практических преобразованиях современного образовательного пространства.

Ключевые слова: культурно-антропологический подход, этнопедагогика, культуросообразность, народное воспитание, природосообразность.

SUMMARY

Gorbova N.A. Cultural anthropological approach in ethno-pedagogical research and practical transformations of education. Theoretical analysis of the place and role of cultural anthropological approach in ethno-pedagogical research and practical transformations of education has been performed. Anthropological peculiarities of folk upbringing have been considered and the leading ethno-pedagogical principles and ideas of scientific pedagogical activity in modern education have been defined. The necessity to take into account anthropological fundamentals of ethno-pedagogy in practical transformations of modern educational space has been underlined.

Key words: *cultural anthropological approach, ethno-pedagogy, cultural conformity, folk upbringing, natural conformity.*